

Névtani Értesítő

42.

Budapest
2020

A latinizálás és hiánya a pécsváradi apátság alapítólevelében*

1. BALÁZS JÁNOS már a múlt század végén született munkáiban hiányosságként róttá fel, hogy nyelvemlékeink vizsgálata csupán a magyar nyelvű szórványokra van tekintettel, és nem terjed ki a magyar nyelvi elemeket tartalmazó latin nyelvű szövegek elemzésére (1980: 290–291, 1989: 101). Néhány évvel később BENKŐ LORÁND alkalmazta elsőként ezt a nyelvemlékelemző módszert Anonymus gesztájára (1998, 2003: 70), az utóbbi években pedig már az oklevelek magyar nyelvű szórványait sem a latin szövegtől elkülönítve, hanem annak részeként tárgyalják a nyelvtörténészek (l. pl. HOFFMANN 2004, 2010a: 215–218; SZENTGYÖRGYI 2014: 82–93; SZÓKE 2015: 120–148; KOVÁCS 2015: 193–196, 2018: 97–105; HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 39–97; a latin szöveget figyelmen kívül hagyó félreértésekhez l. SZENTGYÖRGYI 2008: 30–32).

Ennek az eljárásnak köszönhetően az oklevelek latin, illetve latinizáló helynevei is nagyobb figyelmet kapnak, hiszen a magyar helyett a latin nyelvű névváltozatok használata tulajdonképpen a beillesztés egyik típusának tartható (vö. HOFFMANN 2006: 142). Ez a megoldás a szövegszerkesztés szintjén a vulgáris nyelvű helynevekénél jóval egyszerűbb helyzetet teremt: a megfelelően deklinált helynevek gördülékenyen válnak a latin szöveg szerves részeivé (vö. HOFFMANN 2007: 21, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 52). Ugyanez a gondolat jelenik meg BENKŐ LORÁNDnál is, aki a kérdéshez a magyar helynevek oldaláról közelítve azt mondja, hogy P. mester a vulgáris nyelvű neveknek a beillesztésével sokat küszködött, és „gyakran csak következetlenségekkel terhes, ad hoc jellegű megoldásokkal operál” (1995: 404). SZENTGYÖRGYI RUDOLF a Tihanyi alapítólevelé szövegével a „miért?”, a „mit?” és a „hogyan?” fázisait egymástól elválasztva foglalkozik, és egyéb típusok mellett a (részben) latin vagy latinositott neveket a második fázis, azaz a névszerkezeti és névhasználati kérdések által meghatározható névválasztás eseteként tárgyalja. Kategorizálását azzal indokolja, hogy a választás, az tudniillik, hogy mit kíván a szövegbe illeszteni az oklevélíró, a lexémák (néha szintagmák) szintjén valósul meg, szemben a beillesztés módjának (a hogyannak) a morfológiai természetű eljárásával (SZENTGYÖRGYI 2010a: 37–41, 2014: 86–91).

Az oklevél nyelvén szereplő neveknek nincs ugyan közvetlenül forrásértékük a magyar nyelvtörténet szempontjából, az anyanyelvi háttér azonban ezekben az esetekben is felfedhető, ezért vizsgálatuk nem kerülhető meg. A latin nyelvű helynevek használatának a megismerése a magyar nyelvű szórványok feltárását is segítheti (vö. BENKŐ 1996: 224, HOFFMANN 2004: 15, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 52). GYÖRFFY GYÖRGY szerint az idevágó névhasználat az oklevelekben „messze a vulgáris nyelven lejegyzett helynevek 1%-a alatt marad” (1970: 200), a legújabb számítások alapján azonban Magyarország helyeire vonatkozóan ennél magasabb arányban kerülhettek be latin nyelvű helynevek a szórványemlékekbe (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 52).

* A tanulmány az OTKA Posztdoktori Kiválósági Program keretében készült (befogadó intézmény: MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport).

A latin és a latinizáló névhasználat alá HOFFMANN ISTVÁNT követve (2004: 15–38) öt típust sorolok (vö. SZŐKE 2015: 125–148): 1. a hangalak vagy a morfológiai szerkezet módosításával alkotott formákat (pl. *Szeged – Zegeginum*, KMHsz. 1: 252; *Győr – Jeurinum*, BÉNYEI–PETHŐ 1998: 28), 2. a magyar nevek szóvégének latin szóvégekként való azonosítását (pl. *Zsitva – Sitouam*, DHA. 1: 213), 3. a nevek részfordítását (pl. *Nagy-Alpár – maioris Alpar*; KMHsz. 1: 195), 4. a magyar nevek lefordításával létrejött latin neveket (pl. *Vás[as]-hegy? – Mons Ferreus*, KMHsz. 1: 295) és 5. a latin névmegfelelők használatát (pl. *Duna – Danubius*, KMHsz. 1: 86). A Korai magyar helynévszótár I. kötetében található több mint 400 ide vonható helynév (főként településnevek, víznevek és hegynevek) közel 2000 latin névadata alapján arra gyanakodhatunk, hogy az öt típus közül a hangalak vagy a morfológiai szerkezet módosítása volt a latinizálás legkedveltebb módja: 2000 adat 44%-a ezt a típust képviseli (SZŐKE 2008: 271). Ez az arány talán nem független attól, hogy ez az eljárás „jellemzőbben, de nem kizárólagosan a szemantikailag nem transzparens nevek esetében gyakori” (SZENTGYÖRGYI 2010a: 39). Az említett felmérés alapján a legkevesebb adatot (8%) a magyar nevek szóvégének latin végződésékként való azonosítására idézhetünk (SZŐKE 2008: 271).

2. A magyarországi oklevelekben a vulgáris nyelvű helyneveinknek latin nyelven való feltűnése nem írható a véletlen számlájára.¹ Sokkal inkább tarthatjuk tudatos törekvésnek, melynek jól meghatározott szabályai lehettek. Jól mutatja ezt például az, hogy csak bizonyos névcsoportokban (pl. jelentős települések, Európa-szerte ismert vizek vagy nagyobb tájak, illetve országrészek neveinek körében) bukkan fel az idegen nyelvi forma, amely a korabeli presztízviszonyokkal is összefüggésben van (vö. HOFFMANN 2010a: 217; HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 49, 65, 75–76).

Igazat kell adnunk HOFFMANN ISTVÁNNAK abban, hogy az oklevelek latin nyelvű elemeinek használata mögött meghúzódó normák jellegzetességeit (beleértve időbeli elterjedtségüket is) az eddig ilyen szempontból elemzett nyelvemlékeknel gazdagabb forrásanyagra támaszkodva ismerhetjük csak meg teljes egészében (HOFFMANN 2007: 53, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 75). A Pécsváradi alapítólevél bevonása ebbe a vizsgálati körbe kettős céllal történik: egyrészt tovább gazdagíthatjuk általa az oklevélbeli latin helynevekkel kapcsolatos tudásunkat, másrészt az oklevél e téren alkalmazott megoldásainak a feltárása a Pécsváradi oklevél kronológiai rétegeinek az elhatárolásához is hozzájárulhat némileg.

Általánosan elfogadott vélekedés szerint a Pécsváradi alapítólevél (+1015/+1158 [1220 k.]/1323/1403/PR.; vö. DHA. 1: 67–70) azok közé a Szent István neve alatt fennmaradt oklevelek közé tartozik, amelyek csak egy-egy századokkal későbbi hamisítvány átíratában maradtak fenn (SZENTPÉTERY 1930: 36, 1938: 137–139; SOLYMOSI 2006: 194–195), ezért helynévtörténeti és nyelvtörténeti elemzésekor egynél több kronológiai sikkal kell számolnunk. Nyelvtörténeti szempontból például 11. századi (az apátság alapításának a kora, illetve az eredeti oklevél kiállításának a kora), 13. századi (a hamis oklevél keletkezésének az évszázada) és 15. századi (a hamis oklevél átírásának az ideje)² kronológiai rétegekkel.

¹ GYÖRFFY GYÖRGY az 1%-ra becsült, latin nyelvre fordított helyneveket „lélektanilag indokolt” eseteknek tartja (1970: 200).

² Ha szigorúan vennénk a nyelvtörténeti szempontból lehetséges kronológiai rétegek kijelölését, akkor egy negyedik, a 14. századból származó réteget is számításba kellene vennünk, a 15. század eleji átírást ugyanis megelőzte egy 14. századi (1323-as) is. Véleményem szerint azonban egy ennyire differenciált osztályozás nagyobb mértékben nehezítené meg a szörványok értékelését, mint

Emellett találkozunk az oklevelet interpoláltnak tartó elképzelésekkel is. GYÖRFFY GYÖRGY például a *falsum*, azaz *hamis* jelzővel illeti az 1015-re datált Pécsváradi oklevelet a kritikai kiadásban (DHA. 1: 63),³ de a latin nyelvű kommentárban azt is megengedi, hogy esetleg nem teljes egészében hamis, hanem *maxima parte interpolatum*, vagyis nagyrészt utólagos betoldásokat tartalmazó interpolált oklevél (DHA. 1: 63, 72).

Függetlenül attól, hogy az oklevél szövege teljes egészében vagy csak bizonyos részleteiben hamis, azaz interpolált, az valószínűnek látszik, hogy István király korában is készítettek egy oklevelet, amelyre a hamis oklevél kiállításakor az egyik legfontosabb forrásként tekinthettek. A 11. századi oklevél létezése mellett szólhat például az, hogy a nagyobb monostorok alapítása kétséget kizáróan országos jelentőségű esemény volt (vö. SZOVÁK 2001: 42), és a nyugati minta alapján ezeket szokás volt írásban is rögzíteni (vö. SZENTPÉTERY 1930: 34, 1938: 135–136). Előfordulhatott például az, hogy az eredetileg kiállított alapítólevél a későbbiekben nem volt alkalmas jogbiztosító eszköz, mert például István király adományait nem tartalmazta maradéktalanul, és ezért két évszázaddal később, feltehetően az 1220-as években a hiányzó jogi biztosítékok pótlásának szándékával egy hamis okmányt állítottak ki (vö. SZOVÁK 2001: 38).

Az apátság alapítása után kutatva könnyebb dolgunk van: István királyról mint a pécsváradi apátság alapítójáról, illetve az alapításról több hiteles forrás is megemlékezik (vö. KISDI 1999: 280, KRISTÓ 1999: 355). Már önmagában a Szent István-i alapítás is indokot nyújtana ahhoz, hogy a fennmaradt oklevélben helynévtörténeti szempontból 11. századi helyneveket keressünk, hiszen a különböző adományok, köztük helynévvel rendelkező földadományok jogait az oklevél kiállításától függetlenül már a kezdetekben megkapta az apátság, ez biztosította ugyanis a működésüket. Ha azt is elfogadjuk, hogy valamiféle oklevelet az alapítás korában is kiállíthattak (ehhez l. még BRESSLAU véleményét;⁴ GYÖRFFY 1969: 203; KRISTÓ 2000: 317, 320; ÉRSZEGI 2000; THOROCZKAY 2009: 1408), akkor nyelvtörténeti szempontból is joggal gyanítunk 11. századi elemeket az alapítólevelben.⁵ Az oklevél két helyneve, a *Sorlogys* és a *Scedluc* kapcsán ezt az elképzelést igyekeztem konkrét példákkal is alátámasztani (SZÖKE 2019a, 2019b).

3. Tanulmányom első felében az alapítólevél olyan magyar nyelvű névelőfordulásait elemzem részletesen, amelyek más oklevelekben szinte kizárólag latinul vagy latinul és magyarul fordulnak elő: azaz valójában a latinizálás itt tapasztalható hiányára világítok rá.

amennyi haszonnal járna, ezért erre a negyedik rétegre nem (minden esetben) leszek tekintettel az oklevél elemzésekor. Legfőbb célom ugyanis az, hogy meghatározzam, mely elemek tartozhatnak a forrásszegény 11. század kronológiai rétegéhez, és melyeknek a lejegyzése mutat a későbbi századokra (vö. SZÖKE 2015: 24).

³ Az oklevél fentebb idézett datálása is ezt a vélekedést veszi alapul (l. még Gy. 1. kötetének az oklevélből származó adatait).

⁴ Idézi SZENTPÉTERY (1918: 9) és GYÖRFFY (1969: 202–203).

⁵ Helynévtörténeti szempontból 11. századiak azok a nevek, amelyek István király korához, illetve tágabban értelmezve a 11. századhoz kapcsolhatók. Az oklevél nyelvtörténeti feltárása pedig arra keresi a választ, hogy a későbbi századokból származó oklevél névlejegyzésében megmutatkoznak-e a 11. század helyesírási, illetve hangjelölési jellegzetességei. Ezt a különbségtételt annak ellenére fontosnak és szükségszerűnek gondolom, hogy a helynévtörténeti problematikát valójában a nyelvtörténeti analízis részének is tekintem egyúttal.

A Pécsváradi oklevél írójának ez a szokatlan eljárása – mint látni fogjuk – az alapítólevél kronológiai rétegeinek az elkülönítését is segítheti.

Az oklevelek szövegezésében megmutatkozó egységesülést az írásbeliség hivatali hátteréhez, a kancelláriához, illetve a hiteles helyek intézményéhez szokás kötni: „itt fejlődtek ki azok a szokások és szabályok, melyek az okleveles gyakorlatban bizonyos egyformaságot teremtettek, s melyek az ugyanazon kancelláriából kikerült okleveleket egymáshoz hasonlókká, származásukat pedig felismerhetővé teszik” (SZENTPÉTERY 1930: 5). Nyelvi szempontból a kialakult szokás a magyar nyelvű helynevek latin szövegkörnyezetét, illetve a latin nyelvű elemek megjelenését is befolyásolhatta. A norma megléte nem jelenti ugyanakkor azt, hogy az egyes oklevelek a helynevek rögzítése során egyöntetűen azonos megoldásokat alkalmaztak: a tudatos és ösztönös eljárások még a normák megszilárdulásának az idején is egyidejűleg jelen lehetnek egy-egy szövegben (vö. BENKŐ 1996: 237, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 95–96).

Ahhoz, hogy megfelelően értelmezhesük a Pécsváradi oklevél nyelvi megoldásait, utalnunk kell azokra a körülményekre, amelyek az eredeti Pécsváradi oklevél kiállításakor a magyar oklevéladást jellemezték. Nyelvi szempontból a Pécsváradi alapítólevél első kronológiai rétegéhez tartozó elemek a hiteles 11. század eleji oklevélből származó olyan helynevek lehetnek, amelyek változtatás nélkül kerültek át a 13. századi hamis oklevélbe, majd ennek 15. századi átíratába (vö. SZŐKE 2019a, 2019b). Arra az időre vonatkozólag, amikor a Magyar Királyságban a latin nyelvű írásbeliség éppen csak kialakulóban volt, még nem beszélhetünk a későbbi értelemben vett kancelláriáról, így a latin nevek lejegyzését irányító normák sem igen alakulhattak még ki. A magyarországi oklevélírói gyakorlat a királysággal egyidős, létrejöttét a nyugati minta befolyásolta (FEJÉRPATAKY 1885: 10; ECKHART 1910: 714; SZENTPÉTERY 1930: 34–35, 38; GOUTH 1936: 6–8; SOLYMOSSI 2006: 197–205). Az 1001–1077 közötti időszakot a német császári oklevelek utánzásaként szokás megjelölni a diplomatikában. Szent István okleveleit korábban egyöntetűen Heribert kancellár C jeggyel jelölt, III. Ottó és II. Henrik császárok uralkodása alatt 1002-ig a német császári kancellárián dolgozó nótáriusának a munkái közé volt szokás sorolni (BRESSLAU,⁶ SZENTPÉTERY 1930: 36–41). GYÖRFFY GYÖRGY volt az, aki a három, egyértelműen István királynak tulajdonítható latin nyelvű oklevél (a Pannonhalmi, a Pécsi és a Veszprémi oklevél) stílusa, szerkezete, formulái alapján nem egy, hanem három írnokra következtetett (1977: 182, 266–267; 1997: 5–6; DHA. 1: 58; vö. SOLYMOSSI 2006: 195). Ez az elképzelés azonban – ismereteim szerint – nem nyert megnyugtató módon igazolást (vö. KRISTÓ 1999: 60).

E három oklevél mellett – amelyek alapján a latin nyelvű oklevélírás kezdeteiről szokás képet alkotni – BRESSLAU a Pécsváradi oklevélről is úgy véli, hogy Heribert C írnok keze alól kerülhetett ki, hiszen a Pannonhalmi oklevéltől eltérő formulái is igazodnak a német kancellária szokásaihoz, ami véleménye szerint egyúttal a 11. századi oklevél létét is igazolja (vö. GYÖRFFY 1969: 202–203, THOROCZKAY 2009: 1391). GYÖRFFY (1969: 203) a Pannonhalmi oklevél alapján készült eredeti Pécsváradi oklevél esetében az írnokot nem Heribert C személyével azonosítja, hanem István király valamely későbbi nótáriusával, de azt is lehetségesnek tartja, hogy csak a király halála után hamisították az oklevelet.

Mindebből a mostani elemzésünk szempontjából az a legfontosabb, hogy az eredeti 11. századi oklevél – amelynek a lehetséges nyomait kívánjuk feltárni az alapítólevél 15. századi átíratában – egy olyan korban született, amikor a normák még csak kialakulóban

⁶ Véleményét idézi SZENTPÉTERY (1918: 9) és GYÖRFFY (1969: 202–203).

lehetnek. A helynevek szövegekörnyezete szempontjából egy oklevél 11. századi keletkezésére az utalhat például, ha a később szabályosnak mondható eljárásoktól eltérő megoldásokat találunk benne.

A Pécsváradi oklevél latin nyelvű helynévhasználata a Tihanyi alapítólevelével mutat szorosabb rokonságot. A ránk maradt oklevél a Szent István utáni uralkodók adományaira is kitér (DHA. 1: 72–80), elemzéseim során azonban – ha másra külön nem utalok – csak a Szent Istvánnak tulajdonított első résszel foglalkozom. Ez a rész 41 falut említ meg, és a határleírásokat is beleszámítva mintegy 140 helymegjelölést találunk az oklevélben. Helymegjelölés alatt összefoglalóan a helyneveket, illetve a földrajzi hely (alkalmi) körülírását, nem tulajdonnévi jelölését értem (vö. SZENTGYÖRGYI 2009: 63). Ezek között azonban alig van latin nyelvű: még azokban az esetekben is magyar helynevet találunk, ahol a latinizálás később kivétel nélküli (vö. HOFFMANN 2010a: 217, 2006: 144). Ez a körülmény a Pécsváradi oklevél későbbi oklevelektől való különbözőségét mutatja.

3.1. Magyarországon az Árpád-korban viszonylag kevés latin exonimával megnevezhető hely volt (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 53–55), de például az országok és a nagyobb folyók megjelölésének az „»irodalmi« szintű formáit az a korabeli norma szerint latinositva lehetett, volt szokás vagy éppen volt kötelező írni” (BENKŐ 1995: 406). Ide tartozik például az országokon keresztülfolyó Duna elnevezése is, amely a középkori oklevelekben szinte kizárólag latin nyelven, *Danubius*-ként (esetleg *Danobius*-ként) szerepel (KMHsz. 1: 86). A magyarországi latinságban használt középkori latin névforma az ókori latin *Danuvius*-ra vezethető vissza (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 53).

A Pécsváradi oklevélben a név először Bátor, majd Kovacs település keleti határpontjaként tűnik fel: „*sexta Batatue nominatur, que ab oriente terminatur Duna*”, „*nona Chouas nominatur, que ab oriente terminatur Duna*” (DHA. 1: 73). A hamis oklevélnek ezt a kivételes magyar nyelvű adatát legutóbb az oklevél készítésének az idejéhez köthették a magyar helynévadásról szóló monográfia szerzői (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 386).

GYÖRFFY GYÖRGY vélekedése szerint mindkét oklevél (az 1015-ös és az 1158-as) a 13. század 20-as éveiben, II. András korában készült (DHA. 1: 67–68).⁷ A GYÖRFFY munkájában (Gy. 1–4.) a Duna folyóra vonatkozó adatokat szócikkés formában közlő szótárak számos, a hamisítás időszakából – a 13. század 20-as éveiből (tágabban értelmezve a 13. század első feléből) – származó előfordulást tesznek közzé (KMHsz. 1, HA. 1–4.), amelyek között csupán a Pécsváradi oklevél két adata magyar nyelvű. Nem számítva azokat az eseteket, amikor nem magát a folyót, hanem az egyik mellékágát említik jelzős formában: 1210: „*ad Danubium qui vulgo dicitur Agduna*” (Gy. 1: 611, HA. 2: 75). Ez a példa más oldalról kiválóan bemutatja a korabeli szokásokat, hiszen még a magyar főtagú összetett nevek közvetlen környezetében is latinul fordul elő a folyó neve (HOFFMANN 2004: 16).

A hamis Pécsváradi oklevelet egy évszázaddal később (1323-ban) átirták, majd ezt követi 1403-ban IX. Bonifác pápa átirata, és ennek a bullának a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött regisztrumkönyvben lévő egykorú másolatából ismerjük az oklevél legrégebbi szövegét (DHA. 1: 65). A fent említett történeti helynévszótárak mellett – amelyek az első átirás korára is csak korlátozottan tartalmaznak adatokat – az átiratok évszázadainak

⁷A hamis oklevél keletkezésének az idejét mások is próbálták időhatárok közé szorítani (SZENTPÉTERY 1918: 36, KISS G. 2001: 89), de nyelvi szempontból elhanyagolható különbségek vannak az egyes elképzelések között.

a feltérképezéséhez egyéb forrásokat is bevontam a vizsgálatba: a 14. századhoz az Anjoukori okmánytár 1. (1301–1321) és 2. (1322–1332) kötetét, a 15. századhoz pedig a Hazai okmánytár 8. kötetét. Ezen okmánytárak alapján úgy tűnik, hogy a 14–15. században az oklevelet fogalmazó írnokok a Duna neve kapcsán ugyanahhoz a normához igazodtak, mint a 13. században, azaz latinul jegyezték le a folyó nevét. Egy 1430. évi szövegrészletben a *Duna* latin neve mellett az egyik mellékágát is megnevezik magyarul: „lacunas seu capturas vsorum wlo Zegye dictas *Belderduna*, alio nomine *Nagherduna* vocatas in fluuiu *danuby*” (H. 1: 324).

A *Duna* név a honfoglalás környékétől már használatban lehetett a magyarban (vö. HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 124), ezért – minthogy a hamisítás vagy az átírás(ok) korából való származtatását további előfordulásokkal nem tudjuk alátámasztani – a Pécsváradi oklevél egyedülálló említését sokkal inkább tarthatjuk az eredeti Szent István-kori oklevél nyomát megőrző oklevélrésznek. Az oklevél bizonytalan kronológiai státusza erős indokot ad arra, hogy a szokatlan megoldásokat a hamisítás számlájára írjuk, ugyanakkor egy oklevél igen korai volta is lehet az oka a példa nélküli megoldásoknak. Jól ismert, hogy a 11. században a későbbi századokhoz mérten jóval kevesebb oklevelet állítottak ki, és ezek vagy egyáltalán nem, vagy csak átíratban, illetve hamis oklevélbe ágyazva őrződtek meg. A 11. század eleji oklevélírást jellemező eljárásokat éppúgy nem ismerjük tehát, mint az oklevél-hamisításnak a helynevek lejegyzését befolyásoló hatását.

Az első eredetiben fennmaradt hiteles oklevélünk, a Tihanyi alapítólevél helyneveinek köréből is több szokatlan jelenséget idézhetünk, ami a későbbi adatok fényében ugyancsak egyedülállónak mutatkozik. *Fehérvár* esete ráadásul rokonjelenség a Duna itt tárgyalt magyar nyelvű említéseivel is. A Fejér megyei (*Székes*)*fehérvár*-nak a Tihanyi alapítólevélből való egyedüli magyar nyelvű említése a sok száz latin nyelvű formával áll szemben csakúgy, mint a Pécsváradi oklevél *Duna* adata. A magyar változatot ebben az esetben indokolhatja egyrészt az, hogy a név egy kivételes, bonyolult szerkezetben, útírány jelölőjeként szerepel, másrészt azonban az is felvethető, hogy „a normatív latin nyelvű helynévhasználat e településre vonatkozóan az oklevél kiadásának idején még nem alakult ki” (HOFFMANN 2006: 144, 2010a: 126–139 [különösen 138–139], 217; SZENTGYÖRGYI 2010b: 81, 2014: 86). Korai, azaz 11. század eleji hiteles, eredeti oklevelek hiányában nehéz állást foglalni az oklevél-kiállítás normáit illetően (vö. HOFFMANN 2010a: 139, 92. lábjegyzet), az említett szerzők ezért Fehérvár kapcsán valószínűbbnek tartják a szövegkörnyezet befolyásoló hatását. A Pécsváradi oklevélben a Duna magyar néven való említését ugyanakkor – amennyiben valóban 11. századi eleji elem a 15. századi változatban fennmaradt oklevélben – ilyen okok nem magyarázhatják, ebben jó eséllyel a latinizálás normáinak kialakulatlanságát láthatjuk. Két Szent István-kori oklevélben feltűnik ugyan a folyó neve latin formában (az 1009-es Veszprémi oklevélben: „super *Danubium*”, DHA. 1: 52; illetve a szintén 1009. évi Pécsi alapítólevélben: „a *Danubyo*”, DHA. 1: 58), amiből arra következtethetnénk, hogy a 11. század elején ezt a nevet latinul volt szokás leírni, viszont egyik oklevél sem eredetiben, hanem többszörös átíratban maradt ránk (vö. DHA. 1: 49, 54; vö. HOFFMANN 2010b: 77, Póczos 2015: 70), ami miatt 11. századi kronológiai értékelésük nem egyértelmű.

3.2. A határleírást tartalmazó oklevelekben gyakran találunk faneveket, hiszen a fának – helyhez kötöttségük és jól megjelölhetőségük okán – a határok kijelölésében kitüntetett szerep jutott. Egyes esetekben csak azt találjuk az oklevélben, hogy a határ egy fánál húzódik (1075/+1124/+1217: „ubi signum Sancti Benedicti est in *quadam arbore*”, DHA.

1: 213; 1113: „sunt *due arbores super aquam*”, DHA. 1: 394), amikor pedig a fajtákat is megnevezik, akkor a fanevek hol latinul, hol magyarul szerepelnek az oklevelekben (HOFFMANN 2004: 42; BÁBA 2012: 69, 2016: 108; HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 91). Egy-egy, a Pécsváradi alapítólevél átiratainak korához közel eső keletkezési idejű 14. és 15. századi oklevél határleírásában sorrendben az alábbi formák találhatók: 1327/1327: *due arbores tulfa ... arboribus tulfa [...] arbor tulfa [...] arborem kertyani [...] arbore quercus [...] arborem silicis* (AO. 2: 295); 1406: *ad duas arbores vnam piri et alterius Salicis [...] arbor Quercus [...] vnam magnam arborem succisam vlgo Býk dictam [...] duas arbores vlgo haas appellatas [...] duas arbores quercuum [...] tres arbores pisorum* (H. 1: 300–301). Az első oklevélben a négy magyar nyelvű forma (3 *tölgyfa*, 1 *gyertyán*) mellett a *tölgyfa* két alkalommal latinul is előfordul (az *arbor silicis* magyar megfelelőjéhez I. SZERÉMI 1883: 141, CSÖRE 1972: 22). A 15. századi oklevélben a latin formák vannak nagyobb számban: a 2 magyar nyelvű adattal szemben 5 fanév szerepel az oklevél nyelvén.

A Pécsváradi alapítólevelben 21 határpontot⁸ jelölték fanévvel: a *tölgyfa* nyolcszor, a *szilfa* ötször, a *körtvélyfa* négyszer, a *nyár*, a *haraszt*,⁹ a *hársfa* és a *kóris* pedig egy-egy alkalommal tűnik fel ebben a szerepkörben. A 21 előfordulás között nincs egyetlen latin nyelvű sem (DHA. 1: 73–75). A Tihanyi alapítólevél a fanevek szempontjából is párhuzamba állítható a Pécsváradi alapítólevellel. Az 1055. évi oklevél mindössze három fát (bokrot) említ, mindegyiket magyar nyelven. Ezek az adatok (*monarau buku[r]ea, ad brokina rea, ad kurtuel fa*) kivétel nélkül Disznó birtok határleírásában szerepelnek. A 15. században az alapítólevél interpolálása során ezek közül kettőt (*ad rubum* és *ad virgam pisorum*) latinul jegyezték le (DHA. 1: 150, 156; HOFFMANN 2010a: 107). A Tihanyi alapítólevél hiteles és interpolált változata közötti különbség kevés adattal ugyan, de azt mutathatja, hogy a 11. században a faneveket inkább magyar nyelven volt szokás lejegyezni.

A Pécsváradi oklevél magyar nyelvhasználatát a fanevek esetében is indokolhatja talán a 11. század eleji lejegyzésük, illetve ennek a lejegyzésnek a fennmaradása a többszörös átírás ellenére is. Ezt ugyanakkor némileg el is bizonytalanítja az, hogy a hamis alapítólevél keletkezési idejéből több oklevelet is tudunk idézni,¹⁰ amelyekben kevesebb fanév szerepel ugyan, de mindegyik magyarul: 1256: *arbore tulfa [...] arbore gurtanfa [...] arbore jurtanfa [...] arbore tulfa [...] arborem jurtanfa [...] arborem bykfa [...] arbore narfa [...] arboribus tulfa* (ÁÚO. 7: 427–428), 1278: *arborem Tulfa [...] arborem Cherfa [...] arbores Tulfa [...] arborem Tulfa [...] arborem Berecune [...] arborem Haasfa [...] arborem Gurteanfa [...] arbores Bykfa [...] arbores Tulfa [...] arbores Tulfa [...] arbore Bykfa* (ÓmOlv. 102–105).

A Pécsváradi oklevél magyar nyelvű lejegyzései kapcsán fontos az előfordulások státuszát közelebbről is megvizsgáljunk, a magyar nyelvűséget indokolhatja ugyanis a szórványok tulajdonnévi használata is. A Pécsváradi alapítólevelben – a középkori oklevelezési gyakorlattól eltérően – a magyar nyelvi elemek előtt sohasem szerepel sem a latin *arbor* 'fa' minősítés, sem más latin földrajzi köznévi,¹¹ de az esetek nagy részében mégis biztosan

⁸A *Harumtulfa*, *Harumkurtuel*, *Nognar*, *Chorozt* és *Keyris* szórvány státuszát később részletesen tárgyalom.

⁹A *haraszt* fanévi státusza kérdéses (vö. BÁBA 2012: 72).

¹⁰A példákat ezúton is köszönöm SZÖCS TIBORNAK.

¹¹A Pécsváradi alapítólevelre általában is jellemző az, hogy a helynevek előtt is hiányzik a helyfajtaját megmutató (latin) földrajzi köznévi. Az appozíciós szerkezetek hiányáról egy másik, a magyar nevek latin szövegkörnyezetével foglalkozó tanulmányomban szólok részletesen (SZÖKE 2020: 114–116).

faneveknek kell tartanunk az előfordulásokat. Ilyenek például az oklevél *tölgyfa* (*tulfa*, *twlfa*, *Buketulfa* [Büke ? tölgyfa]; *Surctulfa* [Sarok ? tölgyfa]; DHA. 1: 74, 75; KMHsz. 1: 68, 238, 282), a *szilfa* (*Scylfa*, *Scilfa*, *Zilfa*; DHA. 1: 73–74, KMHsz. 1: 264), a *körtvélyfa* (*Kurtuelfa*, *Curtuelfa*; DHA. 1: 74–75, KMHsz. 1: 165) és a *hársfa* (*Hasfa*; DHA. 1: 74, KMHsz. 1: 124) említései.

Az oklevélben van két, fanevet jelzőként tartalmazó adat, amelyeket pedig a földrajzi köznevek hiánya ellenére is összetett helynevekként azonosíthatunk: *Kökény kereke* (*Kuchinkereby* [ç: -kereky], DHA. 1: 73, Gy. 1: 331) és *Kőrís-aszó* (*Kewrus ozov*; DHA. 1: 75).¹²

A bizonytalanabbul értékelhető esetek közül a *Harumtulfa* (KMHsz. 1: 124, DHA. 1: 74) és *Harumkurtuel* (DHA. 1: 74, KMHsz. 1: 123) szórványokat inkább köznévi szerepűnek tarthatjuk, amelyek a határleírásokban oly gyakori latin *tres arbores* kifejezés helyett állhatnak (pl. 1256: *tres arbores quercuum*, DF. 78961; vö. 1258>336/354: *tulfa harumykru*, Gy. 2: 541, HA. 2: 62). A *Harumtulfa* köznévi státusza mellett szól továbbá az is, hogy számos olyan helynevet ismerünk, amelyben a *tölgy* szerepel (*Tölgy-völgy*, Gy. 4: 498, 560; HA. 4: 73), de olyat egyet sem, amiben a *tölgyfa* állna (l. a HA. 1–4. mutatóit). A *Harumkurtuel* esetében pedig azt fontos kiemelnünk, hogy a fanévi előfordulások az alapítólevélben *körtvélyfa* formájúak ugyan (DHA. 1: 74–75), de a *körtvély* önmagában is jelölheti a fát. Ha jelző áll előtte, akkor például soha nem szerepel mellette a *fa* (vö. ZELLIGER 2005: 30, HOFFMANN 2010a: 107): 1275: „ad duas arbores piri *Wereskurtuel* uocatas” (OkI Sz. 540).

A *nyár* fanév egy alkalommal bukkan fel az alapítólevél szövegében: a talán Baranya megyei (vö. DHA. 1: 488) Gorombona határában *Nognar* alakban (DHA. 1: 74). A magyar nyelvi elem közszói státusza mellett szólhat, hogy – bár a *nyár* összetett nevek utótagjaként is szerepel: 1295/330/744: vallem *Potoknyar* (Gy. 3: 152, 180; H. 3: 40) – az oklevelekben tucatjával találunk a *Nognar*-nak megfelelő tethető latin nyelvű szerkezeteket: 1255: *magnam populum* (ÁÚO. 11: 411), 1329: *magnam arborem tremule* (H. 2: 61).

Az alapítólevél *Haraszt* és *Kőrís* (*Chorozt*, *Keyris*; DHA. 1: 74) magyar nyelvi elemek pusztai fanévi helynévként való értelmezését alá tudjuk ugyan támasztani helynévi analógiákkal (*Haraszt* erdőnévként: 1257: „in parva silva que dicitur *horost*,” Gy. 1: 375, KMHsz. 1: 122; *Kőrís* erdőnévként: 1252: *nemus Keurus*, Gy. 1: 400), de ennél konkrétan sem fanévi szerepüket, sem helynévi státuszukat nem tudjuk meghatározni. Azt azonban fontos megemlítenünk, hogy mindkét határleírásban, amelyben a *Haraszt* és a *Kőrís* előfordul, szerepelnek fanevek határpontként (DHA. 1: 74), illetve az sem lényegtelen, hogy a pusztai fanévekkel azonos alakú helynevek mind a korai ómagyar kori, mind a mai korpuszban igen kis számban vannak csak jelen (BÁBA 2008: 54).

Összességében tehát mindebből azt látjuk, hogy a fanevet tartalmazó említések egy jelentős része biztosan nem tekinthető helynévnek, vagyis az esetleges tulajdonnévi státusz nem indokolhatja a magyar nyelven való említésüket. A vulgáris nyelvű használat alapján – bár a 13. századból is idéztünk hasonló jelenséget – bizonytalanul ugyan, de talán felvethető, hogy az oklevélnek ez a jellegzetessége a 11. századból való.

3.3. Az oklevelekben tucatjával fordulnak elő földrajzi köznevek, alapvetően háromféle szerepben (SZENTGYÖRGYI 2014: 89; BÁBA 2016: 110, 114): 1. visszautalnak egy korábban

¹² A 21 fanévvvel jelölt határpont közé ezeket az előfordulásokat természetesen nem számítottam bele.

említett helynévre a szóismétlés elkerülése végett (1271: *fluvium Chugouaznos* [...] *eundem fluvium*, H. 8: 143; 1291: *Nogyfyzpataka* [...] *in eodem patak*, Gy. 2: 501), 2. a helynév előtt állva megjelölik a hely fajtáját (1287: *vallem Monuroswelge vocata*, H. 6: 329), 3. helynévtől függetlenül is előfordulhatnak (+1015//1403/PR: *ab austro Aruk*, DHA. 1: 73).

A Pécsváradi oklevél határleírásaiban nagy számban találunk földrajzi közneveket (pl. *árok*: *Aruc*, *Aruk*; *út*: *Wt*, *Vt*; *nagyút*:¹³ *Nogwt*, *Nogut*, *Nogvt*; *völgy*: *Welg*; *szurdok*: *Zurduk*; *tó*: *Tow*; DHA. 1: 73–75).¹⁴ Ezek egy eset kivételével (*villa Neuýg*) helynévtől függetlenül szerepelnek az alapítólevelben, és a középkori oklevélírói gyakorlattal ellentétben – amire a magyar és latin nyelvű alakok együttes megjelenése jellemző (vö. pl. SZENTGYÖRGYI 2014: 89) – kettő kivételével („et hec *silva* ad pasturam bestiarum” és „*villa Neuýg* iuxta *Kana* dimidio miliario in *montibus* sita”, DHA. 1: 75) magyar nyelven vannak lejegyezve.¹⁵ A latin és magyar nyelvű (tulajdonnevet pótló) földrajzi köznevek egy oklevélben belüli váltakozása – jelenlegi tudásunk szerint – a Tihanyi alapítólevél óta jellemzi oklevélírásunkat: 1055: „ad *publicam uiam*”, „*aruk* que ducitur” (SZENTGYÖRGYI 2010c: 25, 27), 1211: „*montem sabulosum*”, „et inde egreditur *Ferteu*” (KOVÁCS 2015: 26), 1293: „ad *vnum fontem*”, „in quoddam *mochar*” (ÁÚO. 10: 111), 1368: „per unum *mezde*”, „unam *magnam viam*” (KárOkl. 1: 307).

A helynévre visszautaló földrajzi köznévi említés hiánya vélhetően nem független attól, hogy a Pécsváradi oklevélben nem a szokásos értelemben vett határleírások szerepelnek, hanem egy-egy birtokot égtájak szerint megadott határpontokkal jelölnek meg: „tricesimasecunda *Hirig* nominatur, que ab oriente terminatur *Sorlogys*, ab austro *Sedfev*, ab occidente *Nogvt* et *Curtuelfa*, a septemtrione *Hudus*” (DHA. 1: 75).¹⁶ Az idézett birtok leírása egy másik oklevélben is fennmaradt, itt más típusú földrajzi köznévi említéssel is találkozunk (vö. SZÖKE 2019a: 94): +1058//1403: „terminorum *Suenye* et *Sarlos* incipit in eadem via et vadit per medium cuiusdam silve versus *Kurthimir* in vallem *Sarlaswodus*, deinde ascendit ad *magnam viam*, per quam itur versus *Danubium*” (DHA. 1: 178). A második oklevélrészlet jól mutatja azt is, hogy a helynevek mellett található számos közszoói értékű helymegjelölést latinul jegyezték le (l. *silva*, *via*). A latin és a vulgáris nyelvű használat mögött meghúzódó okokat nehéz meghatározni, de egy-egy uralkodó jelenséget mintegy szabályként is értékelhetünk. Legutóbb SZENTGYÖRGYI RUDOLF fogalmazta meg például, hogy „az utak köznévi említése [...] jellemzőbben latinul történik” (2014: 89, vö. HOFFMANN 2007: 34–35). A Pécsváradi oklevélben nyugati határpontként említett *Nogvt* a második szövegrészletben – amennyiben közszoói szerkezettel van dolgunk, a szokásokhoz jobban alkalmazkodva – latinul (*magnam viam*) szerepel.

A helyet jelölő szórványok e szócsoporthól kikerülő elemei közszoói és tulajdonnévi értékben is szerepelhetnek a határleírásokban, de a „földrajzi köznévi alakú adatok e tekintetben

¹³ A *nagyút* földrajzi köznévi szerepéhez l. HOFFMANN (2007: 35).

¹⁴ Csak a földrajzi köznévvvel megegyező alakot mutató megjelölésekre figyeltem, nem voltam tekintettel például a *Három-halom* (*Harumholm*, DHA. 1: 74) szórványra.

¹⁵ A GYÖRFFY GYÖRGY által interpoláltak jelölt részt ezúttal nem elemeztem: „et communem dimittimus cum meis successoribus, tam terris, quam silvis, vineis et piscinis, arundinetis et fenis, excepto nemusculo quodam, quod contiguum est curie Sancti Benedicti, quod sibi soli pertinet” (DHA. 1: 73).

¹⁶ Erre a jelenségre sem a magyar oklevelek, sem a német császári oklevelek (pontosabban Heribert C oklevelei) körében nem találtam további példát.

való megítélése még a fanevek nyelvi státusának a vizsgálatánál is jóval több és összetettebb problémát vet fel” (HOFFMANN 2004: 52–53, vö. SZENTGYÖRGYI 2014: 89, BÁBA 2016: 115). Van azonban néhány támpont, amely segítheti az adatok besorolását (HOFFMANN 2004: 52–57, BÁBA 2016: 115–116). A Pécsváradi oklevél kapcsán ugyanakkor nem annak a megállapítása a legfontosabb feladatunk, hogy például az *árok* számtalan előfordulása között van-e tulajdonnévi használatú – ezt egyébként a szórványok szegényes szöveggörnyezete¹⁷ (*ab occidente Welg, a meridie Zurdok, ab oriente terminatur Aruk* stb., DHA. 1: 74), illetve a későbbi említések hiánya még az átlagosnál is nehezebbé teszi –, hanem sokkal inkább annak van itt jelentősége, hogy ezeknek az elemeknek szinte csak vulgáris nyelven való szereplése az alapítólevélben nem lehet független a fanevek és a *Duna* folyó említésétől, és esetleg a 11. századi oklevél megoldásának tarthatjuk.

3.4. Az eddig vizsgált szórványoknak nincs közvetlen nyelvtörténeti forrásértékük, mert például a lejegyzési formájukat nem köthetjük további vizsgálatok nélkül a 11. század elejéhez akkor sem, ha elfogadjuk azt, hogy ezek az elemek – főként a magyar nyelvűségük miatt – ebben az időben kerülhettek bele az oklevél szövegébe.¹⁸ Vizsgálatuk ugyanakkor azzal – a későbbi elemzéseket is alapjaiban meghatározó – fontos tanulsággal járt, hogy a *Duna*, a fanevek és a földrajzi köznevek vulgáris nyelven való lejegyzésében esetleg a 11. század eleji oklevélnek a nyoma őrződhetett meg (vö. SZŐKE 2019a, 2019b). A 11. század eleje után a fanevek és a földrajzi köznevek nem kizárólag latin nyelven szerepelnek az oklevelekben, a magyar nyelvű adatok között is lehetnek tehát esetleg olyanok, amelyeket később szűrtak be az oklevél szövegébe, hiszen magyar nyelvű említésük a latin mellett ekkor is jellemző volt.

4. A Pécsváradi alapítólevél öt latin névalakja¹⁹ – a magyar nevek latin szóvéggé váló azonosításának a kivételével – a latinizálás korábban bemutatott típusainak mindegyikére mutat egy-egy példát.

4.1. A földadományokat leíró részben mindössze két latin alakot találunk. Ezek közül az egyik a *Scena abbatis* (DHA. 1: 74). A latinos szórendet mutató, részben lefordított birtokos jelzős szerkezet mögött *Apát-széna* vagy *Apát szénája* magyar helynevet sejt-hetünk. A Baranya megyei (vö. KMHsz. 1: 34, DHA. 1: 493) Kövesdi határpontjainak leírásakor tűnik fel a név az oklevélben: „vicesimanona *Kuesty*, que ab oriente terminatur *Scena abbatis*, a septemtrione *Tow*, ab oriente *Verum* et *Voduez* et *Agifei* usque ad *Nogut*” (DHA. 1: 74). Azonosítását nehezíti, hogy Kövesdi település lokalizálása is bizonytalan (a Gy. 1.-ben például nem is szerepel a Baranya megyei települések között). A Pécsváradi alapítólevélben Várkony (a mai Zengővárkony) után szerepel az oklevélben, ezért talán

¹⁷ Ha a földrajzi köznévi előtt például a *quidam* (*quaedam, quoddam*) jelző szerepel, az közzsói szerepre utal (HOFFMANN 2004: 56, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 88).

¹⁸ A Pécsváradi oklevél elemzése az oklevélátírási szokásokra vonatkozólag is hasznos információkkal szolgálhat, úgy tűnik ugyanis, hogy egy ilyen eljárás során a nevek szöveggörnyezetének megváltoztatása kevésbé volt jellemző, például hogy az átírások korában már igen elterjedt, latin földrajzi köznévi + magyar név szerkezetű említések mintájára a nevek elé illesszenek egy latin fajtajelölőt, vagy a korábban magyarul említett szavakat latinra fordítsák.

¹⁹ Esztergom neve kétszer fordul elő: *Strigoniensis* és *Strigoniensi* alakban (DHA. 1: 76).

azon a környéken kereshető. Feltételezhető, hogy a *Scena abbatis* megjelölés határpontként állva 'az apát kaszálója, rétje' szemantikai tartalmú lehet. A *széna* 'rét, kaszáló' jelentése metonimikus jelentésátvitellel alakulhatott ki. Ezt a jelentést nem tüntetik ugyan fel etimológiai szótáraink (TESz., EWUng.), de számos olyan helynévi előfordulást ismerünk, ahol a latin *fenetum* 'kaszáló' vagy *pratium* 'rét' (FINÁLY 1884: 1569, BARTAL 1901: 266) jelöli a helyfaját: 1393: „*fenetum Waralyazena dictum*” (Oklsz. *széna* a.). Ez a változás a növénynevek köréből igen gazdagon adatható (vö. például *szőlő* 'növény' > 'a hely, ahol a növény terem', FKnt. 302). A *Scena abbatis* névvel azonos szerkezetű nevet a Tihanyi alapítóleveléből is ismerünk: 1055: „*petre zenaia*” (DHA. 1: 150, HOFFMANN 2010a: 148), illetve Erdélyben a *szénafű* ma is használatos 'kaszáló, rét' jelentésben (FKnt. 295).

Személynevek és személyekre utaló közszók gyakran vesznek részt helynevek létrehozásában. Az ilyen névadás mozgatórugója a személy tulajdonában lévő birtok megnevezésén túl lehet a személy lakóhelyének megjelölésére irányuló szándék, illetve azok a helyek is viselhetik személyek neveit, amelyeken valamilyen jelentős dolog történt velük (HOFFMANN 1993: 107–108). A *Scena abbatis* esetében a birtoklás tényét rögzíti az, hogy a névben megjelenik az *apát* 'kolostor élén álló szerzetes főpap' (TESz. *apát* a.) méltóságnév (vö. TÓTH 2001: 148).²⁰ A méltóságnév a korban személynévként is ismert volt (vö. pl. 1221, 1240: *Apat*, 1246/1293: *Apath*; ÁSznt. 71), de KÁZMÉR MIKLÓS szerint a helynevekben inkább a méltóságnév előfordulását kell gyanítanunk, az *apát* főnév ugyanis csak kivételes esetekben vált személynévvé (1970: 110). A Tihanyi alapítólevelében és a Garamszentbenedeki oklevélben sem szerepel olyan név, amely az *apát* főnévből alakult volna, de a későbbiekben a nevek megváltoztatása révén (vö. TÓTH 2008: 28, 30) ez a névadási szokás mindkét apátság birtokainak esetében tetten érhető: *Disznó* > *Apáti*; *Knyezsic* > *Apáti* (HOFFMANN 2010a: 98, SZÓKE 2013).

A Pécsváradi alapítólevél névformájának keletkezését illetően – további adatok hiányában – többféle lehetőség is felmerülhet. Ezek közül az tűnik a legkevésbé valószínűnek, hogy ez a név már az alapítás óta szerepelhetett az oklevélben. Ez azt feltételeznék ugyanis, hogy az alapításkor elnevezett terület nevében azonnal jelezték az apátsági birtoklást, vagy a már meglévő nevet az alapítólevél kiállításakor a megváltozott körülmények motiválta új névre cserélték. Ez már csak azért is valószínűtlennek tűnik, mert egy kaszálóról és nem egy birtokról van szó. A névforma sokkal inkább az oklevél bizonytalan státuszával magyarázható: a helynév a hamisítás vagy az átírások során kerülhetett bele a szövegbe.

4.2. A birtokadományozó részben szereplő másik latin név a *Sirmia* településnév. Ez a Bodrog megyei Ilsán település határleírásában szerepel: „*quinta Ylsan nominatur, que ab oriente terminatur Kynesa, ab austro Sirmia, ab occidente Totis, a septentrione Fornogis*” (DHA. 1: 73). Szerémség és Szerémség jelölésére az ókori latin *Sirmium* nevet használták, és a Pécsváradi alapítólevél azt mutatja, hogy az elszármazott lakosság Bodrog vármegyeyi

²⁰ Köszönöm SZÓCS TIBORNak, hogy felhívta a figyelmemet Dávid dux eredeti oklevelének (1090 k.) egy részletére, amely megmutatja, hogy már a 11. század óta úgy tekintettek egy egyháznak tett adományra, hogy az az intézmény tulajdona, amellyel az apát (nem egyszer személyesen is) él: „In Danubio [...] quod [cape]retur in ansis, Sancti Aniani abbas haberet, et in elevatione ansarum ipse ad suscipiendos pisces aforet vel suos minister” (DHA. 1: 265). Magyarul: „A Dunán [...] amit a varsákban fognak, Szent Ányos apátjái legyen, és a varsák kiemelésekor ő maga legyen jelen a halak átvételénél, vagy a szolgája” (DRESKA 1997: 118).

településének megnevezéseként is használatos volt ez a név (Gy. 1: 720, FNESz. Szerémség a., PÓCZOS 2001: 113, KMHsz. 1: 262, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 54).

4.3. A településnevek egy jelentős részének latinos formáit a hangalak és a morfológiai szerkezet módosításával hozták létre a hazai oklevelezésben. Az érseki székhely és a Fejér megyei Kalocsa nevének (*Strigoniensis* archiepiscopi, *Strigoniensi* archiepiscopo, *Colocensis* archiepiscopi; DHA. 1: 76, 80) az alapítólevélben ilyen formában való megjelenése tökéletesen illeszkedik ehhez a szokáshoz (Gy. 2: 237–245, 427–430; HOFFMANN 2004: 24–25; SZŐKE 2008: 271).

4.4. A Pécsváradi alapítólevél az apátság helyét egy hegyhez képest jelöli ki. Ennek a hegynek a neve latinul szerepel az oklevélben: „monasterium Sancte Dei Genitricis Marie et Sancti Benedicti ad radicem *Montis Ferrei* diligenter construximus” (DHA. 1: 72). Az apátság a ma *Zengő*-nek nevezett hegy lábánál létesült, de a Mecsek legmagasabb pontjának a korabeli magyar névmegfelelője nem maradt fenn a forrásokban. Pécsvárad mellett fekszik azonban a *Vasas* nevű település (Gy. 1: 403), az ugyancsak szomszédos Hosszúhetény határából pedig egy *Vasas-tető* határnevet ismerünk (BMFN. 1: 588). Ezek alapján az alapítólevél latin alakját talán *Vas(as)-hegy*-nek rekonstruálhatjuk (PESTY 1888: 408, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018).²¹

A 11. század után a *Mons Ferreus* önmagában nem fordul elő az apátság megnevezéseként. A leghitelesebbnek tűnő forrás ebből az évszázadból István király 11. század végén keletkezett nagyobbik legendája: „Aescricus abbas cum suis honorifice susceptus, ad radicem *Montis Ferrei* cenobium sub titulo sancti patris Benedicti construxit” (SRH. 2: 382–383). A hamisítás korában (a 13. század első felében) már a *Várad* névvel nevezték meg a települést, az apátságot pedig gyakran a két név együtt jelölte: 1224/399: „mon-i Subradice *Montis Ferrei Waradiensis*” (Gy. 1: 363). A településnévnek a maival megegyező alakja – igaz, ekkor még a *Várad*-dal váltakozva – a 14. századtól adatolható, és ekkortól sokszor már az apátok, illetve az apátság is pécsváradiként vannak megnevezve: 1323/1403/Pp.: „conventus monasterii de *Pechwaradino*” és „abbas de *Pechwaradino*”, Vat. I/4: 573 (mindehhez vö. KARÁCSONYI 1891: 92, Gy. 1: 362–364, KŐFALVI 2000, GÁLLOS 2001: 107–108). Ezek az adatok a Szent István alapítólevelét átíró oklevélből valók, ami azt mutatja, hogy az átírt alapítólevélben az átíró oklevél újabb formái (*Várad*, *Pécsvárad*) ellenére maradt meg a régebbi (véltetően 11. századi) változat (az átírt és az átíró oklevelek különböző névformáihoz l. KENYHERCZ 2016). A *Mons Ferreus* nevet ezek alapján az alapítólevél legkorábbi kronológiai rétegéhez sorolhatnánk (vö. HECKENAST 1966: 157, GÁLLOS 2001: 107), a névalak azonban egy évjelzés nélküli oklevélben is felbukkan (*Ferreus Monte*, PRT. 1: 698). Az oklevélben szereplő Ubald szenttamási prépost alapján ez az irat a 13. század elejére (1230 k.) datálható (PRT. 1: 698, 700; vö. Gy. 1: 363, KŐFALVI 2000: 289). Mindebből az következik, hogy a hamis oklevél keletkezésekor, a 13. század elején (valószínűleg nem nagy számban) még használták a Pécsváradi alapítólevélben lévő alakot (vö. KŐFALVI 2000: 288), az alapítólevélbeli latin név kronológiai minősítése tehát inkább bizonytalannak tűnik.

²¹ A *Zselic* névvel való kapcsolatára ezúttal nem térek ki (ehhez l. Gy. 1: 247, HECKENAST 1966: 156–157, GÁLLOS 1975: 22, KISS L. 1988: 134, FNESz. 1: 815, PESTI 2014: 15–24).

5. A latinul szereplő neveknek az alapítólevél összes megjelöléséhez mérten csekély száma és a latin helyett vulgáris nyelvű elemeknek a használata (a *Duna* név, a fanevek és a földrajzi köznevek) kapcsán felvettem, hogy ezek talán egy 11. századi (Szent István-kori) oklevél lenyomataként értelmezhetők. A jelenlegi elemzés újabb adalékokat nyújt tehát ahhoz (vö. SZÓKE 2019a, 2019b, 2020), hogy a bizonytalan kronológiai státuszú Pécsváradi oklevélben a 11. századi oklevél jellegzetességei sokkal nagyobb mértékben őrződtek meg az oklevél fennmaradt 15. századi változatában, mint azt korábban gondolták.

Ez az oklevél amellet, hogy a 11. századi nyelvi adatainkat gazdagítja, az oklevelezési gyakorlat kezdeteinek a jobb megismeréséhez is jelentős mértékben hozzájárul. A Pécsváradi oklevélből ehhez a kezdeti időszakhoz kötött elemek kronológiai értékelését Szent István király többi oklevelének ismeretében hasznos lehet újra megvizsgálni. Ebbe a vizsgálatba a valóban István korában keletkezett, de későbbi változatban fennmaradt okleveleken túl a hamis, de vélhetően 11. századi előzményre visszavezethető oklevelek is bekapcsolhatók. Ezek azok az oklevelek ugyanis, amelyek alapján a magyarországi oklevél-kiállítás kezdeteire jellemző eljárásokat feltárhatjuk. Fontos lenne tisztázni, hogy valóban az oklevélkiállítási normák korabeli kialakulatlanóságáról beszélhetünk-e, vagy éppenséggel a későbbiektől eltérő normákhoz igazodtak az oklevelek kiállításában részt vevő személyek. Ez a vizsgálat azonban nemcsak a 11. század eleji eredeti oklevelek hiánya miatt, hanem azért is nehézségekbe ütközhet, mert ösztönös megoldásokkal még a normák megszilárdulásának a korában is bőséggel számolhatunk (BENKŐ 1996: 237, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 95–96).

Hivatkozott irodalom

- AO. = *Anjoukori okmánytár / Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis* 1–7. Magyar történelmi emlékek. 1. oszt., Okmánytárak / Monumenta Hungariae historica. Diplomataria. [1–6.] Szerk. NAGY IMRE. MTA, Budapest, 1878–1891. [7.] Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1920.
- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár / Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* 1–12. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. [1–9.] Pest, [10–12.] Budapest, 1860–1874.
- BÁBA BARBARA 2008. A fanevet tartalmazó helynevek morfológiai szempontú vizsgálata. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 53–59.
- BÁBA BARBARA 2012. Fanevek helynévformáns szerepe a korai ómagyar korban. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 69–75.
- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BALÁZS JÁNOS 1980. *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*. Magvető Kiadó, Budapest.
- BALÁZS JÁNOS 1989. A latin a Duna-tájon. In: BALÁZS JÁNOS szerk., *Nyelvünk a Duna-tájon*. Tankönyvkiadó, Budapest. 95–140.

- BARTAL ANTAL 1901. *A magyarországi latinság szótára / Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*. Franklin Társulat, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1995. Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? *Magyar Nyelv* 91: 402–411.
- BENKŐ LORÁND 1996. Anonymus élő nyelvi forrásai. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *A honfoglaláskor írott forrásai*. Balassi Kiadó, Budapest. 221–247.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnék a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei* 1–2. Szerk. PESTI JÁNOS. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982.
- CSÖRE PÁL 1972. Az erdei fák szerepe a régi határleírásokban és ennek erdtörténeti jelentősége. *Erdészettörténeti Közlemények* 5–7: 17–26.
- DF. = *Diplomatikai Fényképgyűjtemény*. <http://mol.arcanum.hu>
- DHA. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196*. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- DRESKA GÁBOR 1997. Dávid herceg nagybátyjának, I. Lászlónak, Magyarország királyának engedélyével földeket, halászhelyeket és szolgákat adományoz Szent Ányos tihanyi monostorának. In: GYÖRFFY GYÖRGY főszerk., *Árpád-kori oklevelek. 1001–1196*. Balassi Kiadó, Budapest.
- ECKHART FERENC 1910. A pápai és császári kancelláriai gyakorlat hatása Árpád-kori királyi okleveleink szövegezésében. *Századok* 44: 713–724.
- ÉRSZEGI GÉZA 2000. *Szent István király Pécsvárad alapítólevele*. Galenus Lapkiadó Kft., Budapest.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995. + *Register*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1885. *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- FINÁLY HENRIK 1884. *A latin nyelv szótára: a kútfőkől a legjobb és legújabb szótáriradalomra támaszkodva*. Franklin Társulat, Budapest.
- FKnT. = BÁBA BARBARA – NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- GÁLLOS FERENC 1975. *Tanulmányok Pécsvárad középkori történetéhez*. S. a. r. GÁLLOS ORSOLYA. Dunántúli Dolgozatok 8. Janus Pannonius Múzeum, Pécs.
- GÁLLOS FERENC – GÁLLOS ORSOLYA 2001. Pécsvárad bencés apátsága és települése a középkorban. In: FÜZESI MIKLÓS szerk., *Pécsvárad*. Pécsvárad város önkormányzata, Pécsvárad. 103–197.
- GOUTH KÁLMÁN 1936. *Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1969. A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei* 18: 199–225.

- GYÖRFFY GYÖRGY 1970. A helynevek és a történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 196–200.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1997. *Árpád-kori oklevelek. 1001–1196.* Balassi Kiadó, Budapest.
- H. = *Hazai okmánytár / Codex diplomaticus patrius* 1–8. Kiadják: [1–5.] NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHÉLY DEZSŐ. Sauervein, Győr, 1865–1873. [6–8.] IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ. Franklin, Budapest, 1876–1891.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* 1–4. A Magyar Névarchívum Kiadványai 1, 3, 25, 43. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék / Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997–2017.
- HECKENAST GUSZTÁV 1966. A kora-Árpád-kori magyar vaskohászat. *Történelmi Szemle* 9: 135–171.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2006. Szöveg és szórvány kapcsolata a Tihanyi apátság alapítólevelében. In: GALGÓCZI LÁSZLÓ – VASS LÁSZLÓ szerk., *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára.* Juhász Gyula Főiskola, Szeged. 142–147.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései).* Akadémiai doktori értekezés, MTA, Budapest. <http://real-d.mtak.hu/37> (2020. 10. 10.)
- HOFFMANN ISTVÁN 2010a. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010b. Dél-dunántúli helynevek a pécsi püspökség alapítólevelében. In: NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára.* Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 77–82.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1891. *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KárOkl. = *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára / Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly* 1–5. Sajtó alá rendezi GÉRESI KÁLMÁN. Budapest, 1882–1897.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század.* Nyelvészeti tanulmányok 13. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KENYHERCZ RÓBERT 2016. A középkori oklevelek átírási gyakorlatának nyelvtörténeti vonatkozásai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 7–44.
- KISDI KLÁRA 1999. Szent István király nagyobbik legendája. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapítás korának írott forrásai.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 269–298.
- KISS GERGELY 2001. Jogbiztosítás a pécsváradi bencés monostorban a 12–13. században. Adalékok a magyarországi exemptio történetéhez. In: FONT MÁRTA – VARGHA DEZSŐ szerk., *Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére. A Petrovich Ede Emlékkonferencia (Pécs, 1998. szeptember 21).* Pécs Története Alapítvány, Pécs. 87–99.

- KISS LAJOS 1988. Magyarország földrajzi és társadalmi arculata az Árpád-korban. *Magyar Nyelv* 84: 129–155.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1–. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névarchívum Kiadványai. 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005–.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 34. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KÓFALVI TAMÁS 2000. Pécsvárad nevééről, különös tekintettel a konvent hiteleshelyi gyakorlatára. In: PITI FERENC – SZABADOS GYÖRGY szerk., „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 287–306.
- KRISTÓ GYULA 1999. *A tizenegyedik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- KRISTÓ GYULA 2000. Szent István pécsvárad okleveléről. In: PITI FERENC – SZABADOS GYÖRGY szerk., „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 307–321.
- OKISZ. = *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz / Lexicon vocabulorum Hungaricorum*. In *diplomatibus aliisque scriptis quae reperiri possunt vetusto*. Gyűjt. SZAMOTA ISTVÁN. Szótárrá szerk. ZOLNAI GYULA. Hornyánszky, Budapest, 1902–1906.
- ÓMolv. = *Ó-magyar olvasókönyv*. Szerk. JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ. Danubia, Pécs, 1929.
- PESTI JÁNOS 2014. *Hosszúhetény nyelvi kincseiről*. Névtani és dialektológiai tanulmányok. Hosszúhetényi Honismereti Füzetek 7. Nemes János Művelődési Központ, Hosszúhetény.
- PESTY FRIGYES 1888. *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* 1. MTA Történelmi Bizottsága, Budapest.
- PÓCZOS RITA 2011. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- PÓCZOS RITA 2015. A Pécsi püspökség alapítólevelének helynévi szórványai: *Lupa, Kapos. Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 69–83.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2006. *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- SRH. = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadiane gestarum* 1–2. *Edendo operi praefuit* EMERICUS SZENTPÉTERY. Academie Litter. Typ. Universitatis, Budapest, 1937–1938.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2008. A Tihanyi alapítólevél kangrez szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 29–52.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2009. Terminológiai széljegyzet a Tihanyi alapítólevél kétnyelvű helymeghatározásaihoz. *Magyar Nyelv* 105: 62–68.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010a. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 33–45.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010b. A nyelvi kölcsönhatás nyomai korai ómagyar okleveleinkben. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 71–86.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010c. A Tihanyi alapítólevél szövege. In: HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 21–41.

- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A Tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SZENTPÉTERY IMRE 1918. *Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 1–3. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 2: 133–202.
- SZERÉMI [ODESCALCHI ARTHUR] 1883. Az erdei fák régi magyar nevei. Második közlemény. *Erdészeti Lapok* 22: 133–144.
- SZOVÁK KORNÉL 2001. Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma. 35–47.
- SZÓKE MELINDA 2008. Régi helyneveink latinizálása. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 267–271.
- SZÓKE MELINDA 2013. Az *apát* lexéma megjelenése a garamszentbenedeki apátság birtokainak nevében. *Névtani Értesítő* 35: 109–122.
- SZÓKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZÓKE MELINDA 2019a. Szent István Pécsváradi oklevelének *Sorlogys* helynevééről és körülötte lehetett. *Névtani Értesítő* 41: 91–106. <https://doi.org/10.29178/nevtert.2019.5>
- SZÓKE MELINDA 2019b. A Pécsváradi oklevél *Scedluc* helynevééről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15: 107–120. <https://doi.org/10.35528/helynevtort/15/05>
- SZÓKE MELINDA 2020. A Pécsváradi oklevél helyneveinek szövegkörnyezete. *Magyar Nyelvjárások* 58: 109–120. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2020/05>
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. + *Mutató*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- THOROCZKAY GÁBOR 2009. Szent István okleveleiről. *Századok* 143: 1385–1412.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományja*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- Vat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom. 1–6. Szent István Társulat, Budapest, 1885–1891.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2005. *A Tihanyi Alapítólevél*. Bencés Kiadó, Pannonhalma.

SZÓKE MELINDA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2726-4973>Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

MELINDA SZŐKE, The Latinization and its absence in the foundation charter of Pécsvárad Abbey

The founding charter of Pécsvárad Abbey (+1015/+1158 [about 1220]/1323/1403/PR.) is a document that has only survived in a 15th-century copy of a 13th-century forgery. Thus, an analysis of toponym history and linguistic history must deal with several chronological planes when studying the document. The first section of this study examines Hungarian words (*Duna* ‘Danube’; the names of trees: e.g. *tulfa* ‘oak’, *scylfa* ‘elm’; geographic common nouns: e.g. *aruc* ‘ditch’, *nogwt* ‘main road’) that are used only in Latin in other documents or are characterised by mixed usages of Latin and Hungarian terms. These indicate a lack of Latinisation. The second section details the characteristics of five Latin name forms used in the document (*Scena abbatis*, *Sirmia*, *Strigoniensis*, *Colocensis*, *Montis Ferrei*), emphasising their chronological order. The small number of Latin names among all designations in the charter and the use of vulgar elements instead of Latin is presented as an imprint of 11th-century charter writing (from the time of Saint Stephen). Thus, the charter can provide significant insight into the beginnings of charter writing in Hungary.